

Eruditie verbeeld: de emblemen van Joannes Sambucus als geïllustreerde epigrammen¹

Arnoud Visser

Epigram en embleem zijn duidelijk familie van elkaar, al zijn de twee genres wellicht op den duur wat uit elkaar gegroeid. Toen de jurist Andrea Alciato zijn manuscript met vertaalde epigrammen als nieuwjaarscadeau aan Conrad Peutinger aanbood, had hij nooit kunnen vermoeden dat dit het begin van een nieuw literair genre zou betekenen. Inmiddels staan embleemboeken volop in de belangstelling van cultuurhistorici. De brede verspreiding van emblemen, de variatie in thematiek en symboliek, en uiteraard de wisselwerking tussen tekst en beeld, maken het genre tot een intrigerende bron voor de bestudering van de vroeg-moderne tijd.

Tot nu toe is het bestuderen van de relatie tussen *subscriptio* en *pictura* een van de hoofdlijnen in het embleemonderzoek. Hoewel het embleem daarmee een eigen plaats heeft gekregen tussen de iconografie en de literatuurwetenschap, met een aparte *Society for Emblem Studies*, een driejaarlijks congres, een eigen tijdschrift (*Emblematica*), moet de identiteit van het genre in de zestiende eeuw veel onduidelijker geweest zijn. De overgang van epigram naar embleem bleek bij Alciato een heel kleine stap. Er bestonden daarnaast veel andere vormen van geïllustreerde literatuur, veelal ook volkstalig, met een didactische inslag. Bovendien was de voor emblemen gebruikte terminologie (*emblema*, *impresa*, *symbolum*, *devise* etc.) zeker in de zestiende eeuw te vaag om van een eenduidig genre te spreken.

Dit roept de vraag op hoe het moderne verwachtingspatroon bij het bestuderen van emblemen zich verhoudt tot de intentie en de genese van de afzonderlijke bundels. Ik heb in mijn lezing de *Emblemata* (Antwerpen, 1564) van de Hongaarse humanist Joannes Sambucus als casus genomen. Aangezien in dit geval bekend is dat de inventie van zijn emblemen begon bij het epigram, is dit onderdeel van het embleem het beste startpunt voor analyse. Tot nu toe zijn de emblemen van Sambucus vaak bestempeld als geleerd en hermetisch. Volgens mij valt dit bij nuchtere bestudering van concrete epigrammen niet vol te houden. In vergelijking tot emblemen van directe humanistische voorgangers als Alciato en Achille Bocchi kenmerkt Sambucus' werk zich door een nadrukkelijke, vrij uitvoerige betoogtrant.

¹ Mijn lezing was gebaseerd op twee projecten, verricht aan de Universiteit Leiden: mijn dissertatie, *Joannes Sambucus (1531-1584) and the Learned Image. Forms and Functions of a Humanist Emblem Book* (Leiden, 2003; handelseditie te verschijnen in *Brill's Studies in Intellectual History*) en daarnaast op de bundel over Neolatijnse emblematiek die ik samen met Karl Enekel heb uitgegeven, *Mundus Emblematicus. Studies in Neo-Latin Emblem Books* [Imago Figurata, Studies 4] (Turnhout, 2003).

Hoe een dergelijke discrepantie tussen werk en moderne receptie te verklaren? Volgens mij heeft hier de moderne embleemtheorie, onder invloed van diverse voorwoorden bij embleemboeken en andere paratext zoals vroeg-moderne tractaten over *imprese*, een belangrijke rol gespeeld. In de zoektocht naar een duidelijke definitie van het genre, is echter de retorische setting van preliminaire teksten nog onvoldoende erkend, waardoor soms tot theorie is verklaard wat in feite gezien moet worden als reclame of receptie.

Sambucus is in dit opzicht een interessant geval, omdat zijn werk opent met een buitengewoon complexe introductie 'De emblemate'. Deze tekst is gelardeerd met Griekse *termini technici* en geeft eerder een soort vage poëtische afbakening dan een coherent programma met voorschriften. Niettemin is het een zeer invloedrijke tekst geweest, die Sambucus' reputatie als hermetisch dichter heeft gevestigd. Mijns inziens verdient juist de verhouding tussen het theoretische discours in bijvoorbeeld voorwoorden en de emblematische praktijk meer aandacht.

De oriëntatie op het epigram in het geval van Sambucus, Alciato en Bocchi betekent echter niet dat het humanistische embleem voortaan beschouwd kan worden als een sub-genre van het Neolatijnse epigram. De bestudering van de verhouding tussen woord en beeld geeft extra informatie over de manier waarop de illustrator de epigrammen heeft geïnterpreteerd en mogelijk visueel aangevuld. Daarnaast kan de *pictura* in sommige gevallen, zoals bijvoorbeeld Barthélémy Aneau's *Picta poesis* (Lyon, 1552), wel degelijk het uitgangspunt zijn van de compositie. Een dergelijk geval vraagt om een omgekeerde benadering. Bovendien zeggen al deze beschouwingen überhaupt niets over de manier waarop het genre door de kopers werd gepercipieerd. Dit alles laat echter wel onverlet, dat de benadering van het embleem als afstammeling van het humanistische epigram nieuwe resultaten oplevert voor zowel het embleemonderzoek als de neolatinistiek.

Afb. p. 16: *De picturae bij Sambucus' emblemen zijn ontworpen door Lucas d'Heere en Pieter Huys op basis van de epigrammen van Sambucus. In de meeste gevallen werken de afbeeldingen als illustraties bij het epigram. In 'Usus libri, non lectio prudentes facit' bijvoorbeeld, verbeeldt de pictura wel globaal het thema van het epigram (boeken, lezen, geleerden), maar niet de boodschap. Alleen door het epigram te lezen kan de boodschap van het boek worden begrepen.* uit: Joannes Sambucus, *Emblemata cum aliquot nummis* (...), eerste editie (Antwerpen: C. Plantijn, 1564), p. 62. Foto: Koninklijke Bibliotheek, sig. 1705E2.

63

I. SAMBUCI

Vsus, non lectio prudentes facit.
Ad Fulvium Ursinum suum.

NON doceo semper, non est cur sapè reuisas,
 Lectorum memorem pagina nostra facit.
 Possidet ingentem numerum qui vendit auarus,
 Doctior at nunquam bibliopola fuit.
 Perpetuò si nos verses, relegasque seuerus,
 Si non utaris, contineas ue memor:
 Nunquam proficies, perit labor, atque lucerna.
 Officij hoc nostri vt te moneamus erat.
 Id quoniam rectè noras doctissime Fului,

Impriò